

Роман Луценко (Чернігів),
науковий співробітник Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

Дослідження на території Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря у 2010–2012 роках

Монастир, за легендою, виник завдяки явленню на клені чудотворної ікони Св. Миколая бортнику з с. Оболоння на початку XVII ст. Незабаром тут було споруджено дерев'яну Миколаївську церкву. У 1666 р. коштом Василя та Деяна Мгогрішних за сприяння чернігівського архієпископа Лазаря Барановича у цій місцині було засновано Пустинно-Миколаївський монастир [1].

У середині XVIII ст. починається кам'яне будівництво: тоді були споруджені муровані Миколаївський собор (1754–1760 рр.), дзвіниця з надбрамною церквою Св. Іоанна Предтечі (1767 р.), Миколаївська церква (1750 р.) на місці явлення чудотворної ікони Св. Миколая, тепла церква Св. Феодора Стратилата (1749 р.) та церква Різдва Христового (1749 р.), а також келії та огорожа. На північ від обителі у XVIII ст. був заснований монастирський гостиний двір.

У XIX ст. монастир стрімко розвивається. У 1854 р. м в обителі було 25 ченців, а на початку XX ст. – близько 200 [2]. До складу монастирського гостиного двору входило чотири корпуси: два флігелі для вищих верств та два менші флігелі для простого народу.

Неподалік монастиря знаходились колодязь, гостинний двір, господарський двір, цегельня, сад та пасіка, скит та каплиця. На схилах ярів були викопані печери.

У 1922 р. радянська влада ліквідує монастир [3]. Церкви та інші споруди монастиря з часом були розібрані на цеглу.

У травні 2004 р. єпископ Чернігівський і Ніжинський Амвросій (Полікопа) прийняв рішення про відродження релігійної громади на території колишнього монастиря. Його настоятелем був призначений ієрочернець Серафим. 21 травня під відкритим небом була відправлена перша Боже-ственна Літургія. У липні 2006 р. Рихлівська релігійна громада була зареєстрована як Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський чоловічий монастир. Відродився він на місці колишнього гостиного двору, оскільки відбудувати відразу увесь комплекс споруд Пустинно-Рихлівського монастиря було нереально. Зараз він входить до складу Ніжинської єпархії. З 2008 р. обитель очолює архімандрит о. Гурій.

Дослідження решток монастиря як архітектурного комплексу були проведені М. Цапенком лише в 1957 р. Він відзначив, що стіни обителі збудовані по контуру мису, у плані утворюючи трикутну конфігурацію [4]. За результатами досліджень М. Цапенка, К. Лоп'ялом була створена графічна реконструкція монастиря.

Наступний етап досліджень пов'язаний з роботами В. Вечерського, який обстежував територію монастиря у 1976 р. та 1989 р. Він сфотогра-

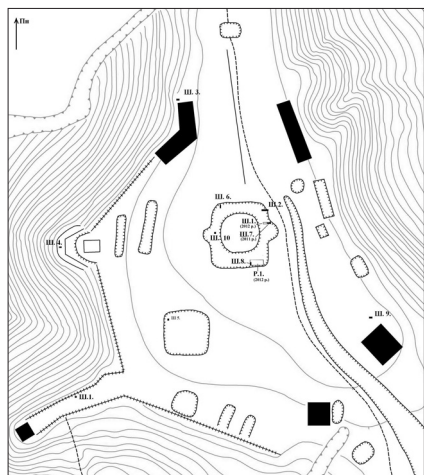

Рис. 1. Дослідження Пустинно-Рихлівського монастиря 2011–2012 рр.

фував та замалював рештки монастирських споруд, зробив обміри будівель, що збереглися [5].

У 1999 р. на території монастиря працювала археологічна експедиція, до складу якої увійшли співробітники Чернігівської обласної інспекції з охорони пам'яток історії та культури, Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Під час цих робіт В. Руденко обстежив т.зв. «Нові печери», що датуються початком XIX ст. [6]. У 2004 р. місцеві краєзнавці виявили й «Старі печери», які того-таки року дослідили В. Руденко зі співробітниками заповідника «Чернігів стародавній» [7].

На сьогодні від комплексу монастиря збереглися три корпуси келій: північно-східний, північно-західний та східний. Між північно-східним північно-західним корпусами келій вціліла цегляна доріжка з червоної цегли, викладена ялинкою, що вела від надбрамної церкви Св. Іоанна Предтечі до Миколаївського собору. Навпроти східного корпусу знаходяться рештки прямокутної цегляної споруди, що вціліли на висоту 0,5 – 0,7 м від рівня денної поверхні. Від корпусів залишилися лише стіни, що поросли чагарниками. На всій площі монастиря зустрічається бита цегла та шматки розчину, на поверхні помітні западини на місцях колишніх споруд.

На північ від колишнього монастиря знаходиться комплекс гостиного двору, де, як зазначалося, розміщується відроджений Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир.

На південний захід від колишнього монастиря знаходиться двоповерхова будівля монастирської конюшні (кінець XIX – початок XX ст.). Її перший поверх мурований, другий дерев'яний, скоріше за все, був сінником.

На території монастиря та на прилеглих територіях збереглися дерева, насаджені ще в період існування монастиря – рештки монастирських садів, алеї (ялинкові та каштанова).

Починаючи з 2010 р. за сприяння єпископа Ніжинського та Прилуцького Іринія (УПЦ МП) та архімандрита Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря о. Гурія, при підтримці Мезинського національного природного заповідника тут працює археологічна експедиція Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Основним завданням експедиції 2010 р. були: розчистка вцілілих будівель монастиря від рослинності, зйомка топографічного плану за допомогою GPS та обстеження його території з метою локалізації зруйнованих споруд.

У 2011 р. з метою з'ясування наявності культурного шару та пошуку нових об'єктів на території монастиря було проведено шурфування території (рис. 1).

Для пошуку решток фундаментів мурованого Миколаївського собору були закладені шурфи №№ 2, 6, 7, 8, 10. Шурфи № 2 та № 7 закладені на місці східної стіни храму. У шурфі № 2 вдалося виявити рештки кладки фундаментів східної стіни храму, в якій разом з цеглою використано великі шматки природного каменю. У стратиграфії шурфу фіксується шар пожежі, відомої ще за письмовими джерелами, перекритий нашаруваннями часу будівництва собору (1754–1760 рр.). У шурфі № 7 зафіксовано рештки фундаменту собору, у місці, де кладка апсиди перев'язана з кладкою східної стіни. Шурф № 8 відкрив рештки кладки фундаментів південної стінки храму. Також було відкрито рештки фундаменту східної (шурф № 10) та північної (шурф № 6) стін собору.

Шурф № 1 закладено на місці, де знаходилась колишня Миколаївська церква (місце явлення ікони). Шурф виявив наявність культурного шару, що має потужність 0,6–0,7 м. У шурфі було знайдено кераміку і ковані цвяхи XVII–XIX ст.

Шурф № 3, закладений біля північної стіни північно-західного корпусу келій з метою пошуку решток монастирської огорожі, що являлась продовженням західної стіни корпусу. У шурфі зафіксовано ровик від фундаменту мурованої огорожі та рештки вцілілої кладки у ньому, що знаходяться нижче рівня материка. Ширина кладки у фундаментному ровику 1,65 м, ширина самої огорожі 1,3 м.

Шурф № 5, закладено на місці розташування церкви Різдва Христового (1749 р.), з метою пошуку решток західної стіни храму. Під дерном виявлена материкова глина, без будь-яких залишків будівельних матеріалів. Згідно розповідей місцевих жителів стало відомо, що з котловану церкви брали ґрунт для будівництва та ремонту доріг, тому можливо, культурний шар на цій ділянці було знищено [8].

У 2012 р. спираючись на результати шурфовки 2011 р. було вирішено дослідити рештки фундаментів Миколаївського собору.

Мурований монастирський Миколаївський собор почали будувати у 1754 р., освячено храм 1760 р. Він був трьохпрестольним: головний вівтар

посвячено Св. Миколі, два бічних – Св. Варварі та Св. Захарії і Єлизаветі. Собор був хрещатий, дев'ятидільний, чотиристовпний, п'ятиверхий [9]. Собор, після ліквідації монастиря радянською владою, було розібрано на будівельні матеріали.

Для пошуку решток фундаментів південно-східної частини собору на схід від шурфу № 8 (2011 р.) було закладено розкоп № 1 на місці східної стіни храму.

У розкопі №1 вдалося зафіксувати рештки кладки фундаментів східної стіни храму, в якій разом з цеглою використано великі шматки природного каменю. Рештки фундаменту вціліли на рівні материка. Система кладки: зовнішні версти її виводяться з цеглин та природного каменю, а внутрішній простір заповнюється цегляним боєм, залитим розчином (кладка «в ящик»). Зафіксована ширина стіни становила від 1,70 м до 1,90 м. Вдалось дослідити 12 м стіни собору, що розташована по лінії захід-схід, лише у східній частині розкопу стіна змінює свій напрям на північний схід (тут кладка стіни перев'язана з кладкою апсиди). Потрібно відмітити, що у кладці масово використовується природне каміння різних розмірів, особливо із зовнішньої сторони стіни.

На місці східної стіни храму закладено шурф № 1, як продовження на захід шурфу № 7 (2011 р.). У шурфі зафіксовано сильно розбиті рештки фундаменту східної стіни. Система кладки тут порядова. Матеріал, окрім фрагментів битої цегли, відсутній.

Під час досліджень 2010–12 рр. масово знаходили цеглу, з монастирської цегельні, що позначалась клеймами РМ, Р.М., РИХ.

Дослідження Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря планується продовжити.

Література

1. История Рыхловской пустыни. – Нежин, 2010. – С. 8.
2. Там само. – С. 13–21.
3. **Тарасенко О., Болва Л.** До історії закриття Рихлівського Миколаївського монастиря // Сіверянський літопис. – 2007. – № 1. – С. 72.
4. **Цапенко М.П.** Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – М., 1967. – С. 76.
5. **Вечерський В.В.** Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 2003. – С. 171–173; **Вечерський В.В.** Спадщина містобудування України. – К., 2003. – С. 471–476; **Вечерський В.В.** Пам'ятки архітектури та містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К., 2005. – С. 117–121.
6. **Руденок В. Я.** Два чернігівських монастиря мазепинської доби // Могилянські читання 1999 року. – К., 2000. – С. 122–123.
7. **Руденок В. Я.** Подземелья Рыхловского монастыря // Могилянські читання 2005 року. – К., 2006. – С. 469–470.
8. **Луценко Р.М.** Дослідження на теренах Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – К., 2012. – С. 504.
9. **Вечерський В.** Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К., 2005. – С. 117.